

A la recerca de la veu retrobada

Visat núm. 19

(abril 2015)

per Corina Oproae i Xavier Montoliu Pauli

L'impuls dels humans d'escriure i de llegir literatura ve de la necessitat inherent a la condició humana d'explicar i que ens expliquin històries. La traducció, en canvi, deriva de la necessitat de conèixer l'altre: d'anar vers els altres. És el desconeixement, o l'absència, que determina l'existència de traduccions. El buit és cultural —però alhora individual— i omplir-lo garanteix la preservació de la identitat mateixa.

La traducció és un exercici d'alteritat, de sublimació ontològica, podríem dir. Encara que pugui semblar contradictori, és un acte creatiu que unifica. Ja ho deia Octavio Paz, per a qui la universalitat de l'esperit és la resposta a la confusió babèlica: «hi ha moltes llengües, però el sentit és un».

El consens és gran quan es tracta de situar l'obra poètica de Marin Sorescu entre les millors produccions del segle XX. Sorescu, coneixedor profund de la condició humana, va saber captivar-nos amb faules líriques, com a autor de teatre o de proses curtes, que ell mateix, segurament, havia sentit al seu poble natal.

Traduït a més de vint llengües, i ara també publicat en català, la seva habilitat rau en el fet que continua essent únic en aquesta multiplicitat de traduccions per a tants lectors estrangers. Però, què és el que ens captiva quan el llegim? Què hi ha d'únic en cada poeta i què ha de perviure en la traducció? Què és allò que fa de destal que trenca el cor gelat en nosaltres —com ho diria Rilke? Contestarem amb una citació de Jaume Cabré, lector de Sorescu en català: «A la llarga he anat aprenent que allò que ens empresona l'ànima quan llegim és l'estil, sempre l'estil, sempre l'ús de la llengua, sempre la relació íntima de tu amb la llengua amb què t'has fet persona i que, mitjançant la intencionalitat artística, es converteix en llengua literària i deixa de ser vehicle per convertir-se en essència».

Certament, l'estil soresquià, amb una qualitat emotiva permanent, fa d'aquest autor un demiürg d'un món propi que basteix amb una consciència de creador per mitjà dels personatges, de les històries, dels poemes i relats. D'aquesta posició de creador és des d'on veu el món —i la literatura—, i s'hi adreça amb un ull de dramaturg, sota les màscares que s'emprova, per aconseguir mantenir la complicitat amb el lector o l'espectador —quan es tracta de teatre— i des d'aquesta posició pretén blindar-se davant d'una realitat que aconsegueix transvestir, traduir, retroversionar davant de la banalitat del discurs líric —dels corrents estètics— i, posteriorment, polític, en què la censura i la llengua del règim comunista van anar imposant-se.

En aquesta traducció al català, que inclou un centenar de poemes de diferents llibres del polifacètic autor, vam partir, d'una manera no tan intuïtiva, d'aquest confinament estilístic, i vam assumir un compromís amb les idees, el pensament, les imatges i les paràboles soresquianes mitjançant la recerca d'una veu particular, d'aquest estil i to únics —un exercici que solíem fer llegint el poema i

la traducció, o bé la traducció i el poema original, en veu alta repetidament, per tal que en la llengua d'arribada reverberés la de partida.

Quins ingredients componen aquest estil? L'expectació malabar la serveix Sorescu sota la forma lúdica de paròdia, ironia, humor còmic o la malícia fins i tot de l'inconformista, però lluny de l'anècdota espectacular, l'univers axiològic de Sorescu «sempre en contínua redefinició a partir de la percepció subjectiva del creador», s'imposa, com proclama l'estudiosa Sorina Sorescu, professora de la Universitat de Craiova i neboda del poeta, amb qui va poder compartir en vida moltes converses.

La paròdia entesa com a allò que vol semblar una cosa i no l'és constitueix una altra de les constants de la seva obra. Una fantasia lúcida, fina, tamisada per una actitud irònica —necessària per la censura— i un somriure maliciós i burlesc amb el qual estableix una complicitat directa amb el lector, en una necessitat de traduir la realitat que vol construir en l'imaginari del lector, amb qui comparteix un substrat literari, històric, llegendari i, per sobre de tot, de compromís vital.

Quan vam començar a seleccionar els poemes i ens vam endinsar a traduir-los no teníem consciència plena de la transcendència de l'acte. Ho diem en el sentit que és una gran responsabilitat fer de torsimany d'un gran poeta. De fet, però, com en qualsevol acte humà, qualsevol empresa de lletres també té punt de fortuït, de casual. Per què Sorescu i no un altre poeta romanès? Per què ara i no abans o després?

Encara que l'element circumstancial —o d'atzar?— sigui ben present en el moment de traslladar Sorescu al català, si generalitzem i fem un cop d'ull a la situació panoràmica de les traduccions literàries, veurem que són les circumstàncies de cada llengua les que en determinen la necessitat i la direcció, i si s'analitzen fins i tot se'n troben els perquè. Es va dir que la traducció «és filla de l'equació saussuriana sincronia-diacronia, que en el cas específic de la traducció literària explica no només carències i necessitats culturals, sinó que posa de manifest contactes, imitacions i influències, és a dir, actes de comunicació (Ruiz Casanova, p. 35). Des de feia temps, un cop traduïdes d'altres literatures de l'est al sistema literari català, com ara l'hongaresa, la polonesa, la txeca, o fins i tot la croata o la sèrbia, arribava, finalment, el torn d'aquelles literatures europees que havien estat més closes i aïllades, com el cas de la romanesa, els contactes de la qual amb la catalana encara són prou escassos.

Sense entrar en detall en aquesta anàlisi, el sentiment que la poesia d'aquest autor havia de ser a la literatura catalana va anar arribant, tanmateix, amb més força després de començada la tasca, per a la qual ens vam anar imposant una metodologia de treball.

Un cop feta la selecció de poemes a partir de criteris temàtics, tots els dos traduïem. En cap moment vam tenir com a prioritat veure qui dels dos aconseguia una millor versió, sinó que, després de traduir cadascun els poemes per separat, posàvem en comú les versions intentant reconèixer i afinar al màxim la veu de Sorescu. La nostra ha estat l'aventura d'anar a la recerca de la veu retrobada de l'autor romanès en català, enmig de la qual hi ha hagut les vivències pròpies de qualsevol aventura literària a quatre mans.

Teníem coses a favor. El romanès és una llengua d'una proximitat relativa al català, amb un sistema lingüístic que no planteja grans dissimilituds. Cada llengua era la materna per a un de nosaltres. A nivell estilístic, Sorescu havia escrit els seus poemes —en vers lliure— durant la segona meitat del segle XX, per la qual cosa no s'imposava una actualització històrica important en la traducció. De tota manera, traduir poesia comporta una dificultat inherent perquè, a banda del coneixement lingüístic, fa falta un determinat sentit poètic, que no vol dir ser necessàriament poeta, com s'ha dit diverses vegades.

Emprant la terminologia de Gerard Manley Hopkins, el procés ha tingut dues parts diferenciades. El

punt d'inici correspondria al desxiframent del «sentit aparent» (*overthought*), és a dir, el significat literal. Això equival en el nostre procés de traducció a un primer esborrany del poema traduït. Després entra en joc «el sentit profund» (*underthought*), la segona part de la nostra tasca, el significat intern del poema que neix a poc a poc amb la progressió de l'entramat d'imatges i metàfores. És en aquest segon nivell que rau el vertader significat poètic; hi hem intentat retrobar la veu particular, però ara traduïda en català, de Sorescu, sense deixar que es perdin elements poètics en el moment de traslladar-ne el significat. En la feina conjunta, després de centrar-nos en el sentit del poema a traduir, desplaçàvem el focus cap a la forma, i intentàvem mantenir el ritme intern marcat per Sorescu. Llegíem el que ens havia sortit una vegada rere l'altra en veu alta, fent els canvis que calgués perquè la seva poesia «viatgés amb naturalitat» cap al català. Hi ha hagut dificultats, hem fet algunes tries que en perspectiva no ens semblen potser gaire encertades i que, per tant, en una propera segona edició del llibre modificarem. Però en la traducció poètica passa el mateix que en la poesia: mai no la donaries per acabada: canviaries sempre una paraula o altra.

Parlàvem d'una primera fase en la qual enfocàvem la traducció més aviat com una interacció entre dos textos, en el sentit de focalitzar l'atenció sobre les lleis semàntiques, lèxiques, fonètiques i estilístiques del text de Sorescu i no sobre les lleis generals de les llengües de partida i d'arribada. El que volem dir amb això és que, si més no, en aquesta primera fase el que traduïem era d'alguna forma el mateix text que maldava per arribar al millor paral·lelisme possible; per mitjà d'una perspectiva més àmplia i global, miràvem enrere per intentar sentir el text i comprovar que funcionava en català. Pel que fa a la sintaxi, hem intentat trobar equivalències en català sense imitar el patró sintàctic romanès.

En el procés de traducció anàvem intentant desxifrar el que Sorescu havia provat d'aconseguir amb el seu llenguatge, i retenir i transmetre de quina manera l'ús que en fa es desvia de habitual; en definitiva, com disposa del llenguatge per crear un univers particular que produeix molt sovint un sentiment d'estranyesa i de sorpresa en un lector romanès mateix. Hem considerat que era essencial mantenir aquest efecte i ho hem intentat fer sempre que hem pogut. El poeta l'assoleix especialment a nivell conceptual, i és relativament fàcil de mantenir en traducció, però alhora ho aconsegueix en el lèxic. De fet, són les combinacions lèxiques inesperades que creen imatges potents, que arrodoneixen les idees sorprenents que resulten gairebé subversives i deixen el lector amb cara de pòquer —com deia Seamus Heaney. En els seus poemes hi ha «fronteres entre els gira-sols i els girallunes»; homes i dones que, com en un joc d'infants «s'eixuguen la cara amb la mort»; el poeta és un escaquista a vida i mort que es troba amb «mitja vida fora de tauler»; o fa «taques de sol» quan s'intenta traduir «d'home a mico» i s'intercanvia els pensaments amb els arbres verds; o bé: «Déu és sord» i «a la gallina li han concedit el premi Nobel». Els exemples són molts; només cal llegir Sorescu. Es tracta d'associacions estranyes i provocadores que obren nous terrenys de significat, i nosaltres hem intentat explorar aquestes possibilitats del llenguatge per poder incorporar-les perquè el lector català, en llegir-les, quedés també, naturalment, amb aquella cara de pòquer.

Dos aspectes més que hem tingut molt en compte en la traducció han estat, d'una banda, mantenir el registre lingüístic aparentment senzill, quotidià, el llenguatge planer que arriba al lector amb naturalitat i facilitat (en aquest sentit, en la tria lèxica en català hem optat per paraules com *en va* i no *debadades*, *pensatiu* i no *pensarós*); i, de l'altra, preservar les característiques pròpies de la teatralitat del seu llenguatge poètic (els diàlegs i les acotacions), perquè també va ser un dramaturg celebrat i prolífic, la qual cosa li va permetre experimentar amb la llengua i poder arribar al gran públic, espectador de les prestidigitacions que escrivia (les seves obres de teatre, també traduïdes, han estat representades a diferents escenaris del món). Parlem de poemes com «Tossiu», «La lliçó», o els que tenen com a protagonistes personatges, reals o literaris, compartits per l'imaginari universal, com ara en els poemes «dedicats» a «Adam», «Ulisses», «Don Joan», etc.

Encara un apunt més, exemple del que els especialistes denominen culturemes: el nom d'un

monestir ortodox romanès, molt popular, la construcció del qual fou feta només a partir de la fusta d'un sol roure molt antic i venerat. Després de parlar-ne molt, per a *Mânăstirea dintr-un Lemn* vam proposar *Sant Monestir de Fusta*, i hi vam introduir l'adjectiu *sant* per provar de recrear el sentit sagrat d'aquest cenobi; alhora, aquesta solució era natural i facilitadora per al lector català.

Per acabar, podríem dir que la traducció aquí i ara (fent extensiva la visió a qualsevol escriptor) és una manera de comunicació entre cultures —la romanesa i la catalana, en el cas de Sorescu. Deixant enrere el discurs que deriva del terme *traduttore traditore*, ens agrada pensar i pensem que traduir és anar a la recerca de la veu del poeta i retrobar-la. La traducció és possible i les traduccions són imprescindibles. I això és una evidència que queda manifesta amb només donar una ullada als textos que ens miren des del seient que ocupen en el gran entramat de cada literatura, en què tot acaba encaixant.

OBRES CITADES:

PAZ, Octavio. *Traducción: literatura y literalidad*. Barcelona: Tusquets, 1971.

CABRÉ, Jaume. *El sentit de la ficció*. Barcelona: Proa, 2010.

RUIZ CASANOVA, José Francisco. *Aproximación a una historia de la traducción en España*. Madrid: Cátedra, 2000.

Aquest article ha estat presentat el 26 de setembre de 2014 a Ca Revolta a València, en l'acte del Dia del Traductor.